

Rozliczenia międzybankowe w Polsce w świetle danych KIR

Jarosław Tymowski

W kwietniu 2003 r. przypada dziesięciolecie uruchomienia systemu SYBIR, który radykalnie zmienił warunki przeprowadzania rozliczeń międzybankowych w Polsce. Obecnie system SYBIR znajduje się w fazie schyłkowej i ustalony został już termin zaprzestania rozliczeń za jego pośrednictwem. Miejsce po systemie SYBIR prawie w całości zajął system ELIXIR.

Sławomir Lipiński ocenił w „Gazecie Bankowej” z 10 marca 2003 r., że „dzisiaj krajowa bankowość jest bliżej najwyższych światowych standardów niż inne branże gospodarki”. Nie wątpię, że do tego wyróżnienia przyczyniła się nowoczesna koncepcja i sprawne funkcjonowanie systemu rozliczeń międzybankowych. Systemy SYBIR i ELIXIR, obydwa zaprojektowane i eksploatowane przez Krajową Izbę Rozliczeniową SA, mają tu swoje zasługi. Warto więc, nie tylko ze względów sentymentalnych, obejrzeć i skomentować rozwój systemu rozliczeń międzybankowych w świetle danych KIR.

Struktura systemu rozliczeń międzybankowych wzbogaciła się od czasu uruchomienia systemów SYBIR i ELIXIR o dwa elementy: Narodowy Bank Polski uruchomił system SORBNET, który obsługuje przede wszystkim rynek wysokokwotowych operacji międzybankowych, a Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych SA, przeprowadzający rozliczenia dla rynku papierów wartościowych, stał się bezpośrednim uczestnikiem rozliczeń międzybankowych. Rozliczenia dla rynku transakcji kartami płatniczymi są natomiast nadal wprowadzane do systemu rozliczeń międzybankowych pośrednio, przez obsługujące je banki. Zagadnienia związane z tymi obszarami nie są w zasadzie przedmiotem niniejszego artykułu.

Obfitość danych, wymuszająca selekcję i agregację, a jednocześnie chęć wiernego odzwierciedlenia zmienności opisywanych procesów w czasie, spowodowały, że dane przedstawione w artykule odnoszą się na ogół do wielkości osiągniętych w grudniu albo do stanu na koniec roku. Dane pochodzą ze źródeł własnych KIR. Komentarze do tych danych są odbiciem osobistych poglądów autora i nie należy ich traktować jako oficjalnego stanowiska władz KIR.

Wprowadzenie

Rozliczenie pieniężne między dłużnikiem a wierzycielem, jeżeli jest przeprowadzane z wykorzystaniem rachunków bankowych prowadzonych w dwóch różnych bankach, wymaga uruchomienia systemu rozliczeń międzybankowych.

Reforma systemu bankowego w Polsce w 1989 r. z wielokrotnością liczbę banków w Polsce, przede wszystkim poprzez wyodrębnienie niezależnych banków z NBP, i wymusiła stworzenie systemu rozliczeń międzybankowych. W jego organizacji powielone zostały jednak zasady obowiązujące w NBP do celów rozliczeń wewnętrznych. Wady tego systemu ujawniła w dramatyczny sposób afera firmy Art-B w 1991 r., ale odczuwane one były na co dzień przez wszystkich zainteresowanych, głównie jako niepewność co do czasu trwania rozliczenia oraz nieproduktywność znacznych środków finansowych znajdujących się „w drodze”.

W rezultacie prac zainicjowanych przez Związek Banków Polskich, pod koniec 1991 r. powołano Krajową Izbę Rozliczeniową SA. Ostateczna koncepcja Izby została zatwierdzona w marcu 1992 r. W ramach KIR miały funkcjonować dwa systemy rozliczeń oparte na rozrachunku netto: jeden dla rozliczania dokumentów papierowych, które muszą zostać przetransportowane między stronami rozliczenia (izba tradycyjna), i drugi - bez transportu oryginalnych dokumentów papierowych, które zostały zastąpione ich elektronicznymi równoważnikami (izba elektroniczna). System SYBIR dla izby tradycyjnej został wprowadzony w kwietniu 1993 r., a system ELIXIR dla izby elektronicznej rok później.

W obu systemach wyliczane są zobowiązania i należności banków, które następnie podlegają rozrachunkowi na rachunkach banków prowadzonych przez agenta rozrachunkowego, czyli NBP. W przypadku braku środków na rachunku banku w NBP na opłacenie jego zobowiązania, wynikającego z rozliczenia, sesja rozliczeniowa jest powtarzana z wykluczeniem tego banku. Oznacza to ponowne wyliczenie należności i zobowiązań banków, po wyeliminowaniu wszystkich zleceń prezentowanych przez wykluczony bank albo kierowanych do niego przez inne banki.

Uczestnicy

Systemy międzybankowe

Zmienność liczby uczestników systemu SYBIR lub systemu ELIXIR uwidoczniła przede wszystkim naturalne procesy tworzenia i łączenia się banków oraz ich decyzje dotyczące uczestniczenia w rozliczeniach międzybankowych. Odbijają się w niej także zdarzenia mające charakter ingerencji zewnętrznej w te procesy. W przypadku systemu SYBIR była to decyzja NBP o zaprzestaniu z końcem czerwca 1994 r. eksploatacji systemu rozliczeń międzybankowych za pośrednictwem oddziałów NBP. W przypadku systemu ELIXIR - decyzja KIR, aby bank - uczestnik rozliczeń międzybankowych oraz jego oddziały były dostępne i w systemie SYBIR, i w systemie ELIXIR, z końcem czerwca 1998 r. Znany jest obecnie termin zakończenia eksploatacji systemu SYBIR jako systemu rozliczeń międzybankowych: 30 czerwca 2004 r. Już wcześniej, bo od 1 lipca 2003 r., będzie możliwe całkowite wyłączenie się banku z uczestnictwa w systemie SYBIR.

Uczestnicy bezpośredni i pośredni

W systemach SYBIR i ELIXIR następuje koncentracja uczestnictwa, wyrażająca się malejącym udziałem oddziałów - uczestników bezpośrednich w ogólnej liczbie oddziałów zarejestrowanych w danym systemie. W systemie ELIXIR ten proces można obserwować od 1997 r. i jest on mocno zaawansowany, jako że na koniec 2002 r. tylko 9% ogółu uczestniczących oddziałów było uczestnikami bezpośrednimi (teoretyczny wskaźnik docelowy, czyli 1 bezpośredni uczestnik na bank, wynosił w tamtym czasie 1,5%). Proces ten odzwierciedla centralizację przetwarzania w bankach, czyli koncentrowanie strumieni danych z/do oddziałów banku w centrali, dzięki nowym rozwiązaniom teleinformatycznym, i wymianę danych z systemem ELIXIR przez jeden punkt.

W systemie SYBIR zjawisko koncentracji również wystąpiło, ale na dużo mniejszą skalę. W kilku bankach wprowadzono rozwiązanie organizacyjne polegające na kierowaniu strumienia dokumentów papierowych dla całego banku do jednego ośrodka, z wykorzystaniem sieci transportowej KIR. Jednak na ogół oddziały pośrednie w systemie SYBIR są zgrupowane wokół ośrodków regionalnych, szczególnie w przypadku banków spółdzielczych obsługiwanych w zakresie rozliczeń przez banki zrzeszające.

Wykluczenie banku

Operacja „wykluczenie” została przeprowadzona do tej pory 7 razy, z wyraźnym podziałem na 3 przypadki w początkowym okresie działania KIR (do 1995 r.) i 4 pod

Tabela 1 Uczestnicy

	5.04.93	31.12.93	18.04.94	31.12.94	31.12.95	31.12.96	31.12.97	31.12.98	31.12.99	31.12.00	31.12.01	31.12.02
	(SYBIR)	(ELIXIR)										
Banki												
Licencjonowane												
(dane NBP)	85	85	X	76	76	78	81	80	78	74	69	62
Uczestnicy SYBIR	32	45	X	70	71	72	72	71	67	65	62	57
Uczestnicy ELIXIR			8	16	28	41	53	71	67	65	62	57
Wykluczone i zawieszono												
(w roku)				1w + 2z	2w					2w	1w	1w
Uczestnicy							33	38	40	44	47	
porozumienia PZ												
Uczestnicy										47	32	
porozumienia CZ												
Uczestnicy							2	4	9	10	10	7
MODELIX												
Oddziały												
Uczestnicy												
bezpośredni												
SYBIR	1226	1497	1598	1775	1851	1943	2019	2170	2236	2037	1841	1558
Uczestnicy												
pośredni												
SYBIR	1562	1785	1788	1833	1836	1786	1869	1886	1926	2149	2226	2306
Razem SYBIR	2788	3282	3386	3608	3687	3729	3888	4056	4162	4186	4067	3864
Razem ELIXIR			37	221	515	749	999	3214	3764	3912	4005	3914
Uczestnicy			37	156	430	646	792	1457	1473	1214	814	365
bezpośredni ELIXIR												
Uczestnicy			0	65	85	103	207	1757	2291	2698	3191	3549
pośredni ELIXIR												
Dostarczanie												
danych na dyskietkach												
			37	133	196	246	256	383	134	18	8	5
Dostarczanie												
danych teletransmisyjnie												
			0	23	234	400	536	1074	1339	1196	806	361
Uczestnicy												
porozumienia PZ												
								580	1048	1474	2184	2910
Uczestnicy												
porozumienia CZ												
											3631	2994
Numeracja rachunków												
zgodna z NRB												
											210	591
Uczestnicy MODELIX												
							172	544	825	848	723	602

koniec omawianego okresu (w latach 2000-2002). Ponadto w 1994 r. dwa banki zostały zawieszono w wyniku kłopotów z realizacją bieżących zobowiązań w rozliczeniach międzybankowych. Istotne jest to, że o ile banki wykluczone bądź zawieszono na początku trwale wypadły z rozliczeń międzybankowych, o tyle podobny los spotkał tylko 1 z 4 wykluczonych pod koniec okresu, a pozostałe odzyskały status uczestnika.

Na początku wykluczenie było więc potwierdzeniem trwałej niezdolności banku do funkcjonowania, natomiast ostatnio stało się raczej objawem przejściowych zakłóceń w organizacji pracy w banku. Trzeba jednak wspomnieć, że rygorystyczny przepis dotyczący harmonogramu dokonywania rozrachunku bywał łagodzony, a opóźnienie w zamykaniu sesji jest zabezpieczeniem w przypadku takich przejściowych zakłóceń.

Wykluczenie zaniknie w ciągu najbliższych lat jako bodziec dyscyplinujący banki, i można powiedzieć, że słusznie, skoro najwyraźniej traci ono swoją moc. Nastąpi to w wyniku realizacji przez KIR zalecenia NBP, aby system ELIXIR zapewniał terminowe zakończenie dziennych rozliczeń w przypadku niezdolności

do uregulowania zobowiązania przez uczestnika o największej pozycji debetowej netto.

Systemy międzyoddziałowe

Cechą systemu ELIXIR od momentu jego uruchomienia jest możliwość przeprowadzania za jego pośrednictwem rozliczeń międzyoddziałowych, czyli między placówkami tego samego banku. Pierwsze takie zlecenia pojawiły się we wrześniu 1996 r. i początkowo były przetwarzane łącznie ze zleceniami międzybankowymi, a następnie stworzono dla nich odrębne środowisko, tzw. system MODELIX. Umożliwiło to przyjęcie odmiennego układu liczby i godzin sesji dla komunikatów międzyoddziałowych niż obowiązujące dla zleceń międzybankowych.

Usługi międzyoddziałowe KIR są dla banku natomiast scentralizowanego systemu informatycznego i mają z natury przejściowy charakter. Jednak utrzymujące się grono uczestników świadczy o korzyściach, które przynoszą bankom, i o uniwersalności systemu ELIXIR.

Obroty

Porównanie obrotów banków realizowanych za pośrednictwem systemów KIR, dokonywane grudzień do grudnia, wskazuje na systematyczny wzrost przez cały okres, ostatnio z malejącym tempem, z wyjątkiem 2002 r., w którym odnotowano spadek obrotów w obu systemach. Zmieniła się natomiast zasadniczo relacja między tymi systemami. Dominujący do 1998 r. system SYBIR ma obecnie marginalne znaczenie (3% udział w obrotach ogółem, obroty w grudniu 2002 r. to 14% obrotów w grudniu 1997 r.).

Na tym tle odmiennie rysuje się sytuacja w zakresie dokumentów obciążeniowych, z tym że kategoria ta przez cały okres reprezentowała ułamek obrotów ogółem (poniżej 3%) i systematycznie malejąca (do 0,56% w grudniu 2001 r.) z wyjątkiem wzrostu do 1% w grudniu 2002 r. Obrót obciążeniowy w systemie SYBIR w wymiarze bezwzględny systematycznie rośnie i jest znacznie większy niż w systemie ELIXIR. Wynika to z różnic w zastosowaniu tej kategorii w obu systemach. W systemie ELIXIR obrót obciążeniowy to instrumenty detaliczne, o ograniczonej limitem kwocie: polecenia zapłaty, powoli zyskujące na znaczeniu, i czeki ROR, o malejącym znaczeniu. W systemie SYBIR to wielomilionowe rozliczenia między bankami, w tym z tytułu transakcji kartami płatniczymi. Perspektywa zakończenia eksploatacji systemu SYBIR jako systemu rozliczeń międzybankowych powinna doprowadzić wkrótce do określenia, w jaki sposób te potrzeby będą zaspokajane w przyszłości.

Instrumenty płatnicze

Systemy SYBIR i ELIXIR są systemami rozliczeń detalicznych, choć wykorzystywane były i są do rozliczania zleceń wysokokwotowych. W przypadku systemu SYBIR nie jest to widoczne wprost, ponieważ w systemie tym nie jest rejestrowana ani liczba, ani rodzaj poszczególnych zleceń płatniczych. Jednak wyraźnie wskazuje na to obserwowana średnia wartość przesyłki rozliczeniowej nieprzekraczająca 25 tys. zł, przy uwzględnieniu szacunkowych danych o średniej liczbie zleceń w przesyłce rozliczeniowej. Średnia wartość przesyłki nie zmieniała się też znacząco w ciągu omawianego okresu. W systemie ELIXIR średnia kwota polecenia przelewu początkowo szybko rosła, ale od dłuższego już czasu maleje i obecnie spadła poniżej 10 tys. zł. Należy się spodziewać, że wprowadzony od stycznia 2003 r. obowiązek rozliczania poleceń przelewów powyżej 1 mln zł za pośrednictwem systemu SORBNET wzmocni tę cechę systemu ELIXIR. Średnia wartość zlecenia obciążeniowego w systemie ELIXIR była natomiast stale mniejsza od średniej wartości polecenia przelewu i spadła ostatnio poniżej 1,5 tys. zł.

Polecenie przelewu

Polecenie przelewu jest podstawowym instrumentem płatniczym. W przypadku systemu SYBIR świadczy o tym dominacja obrotów zleceń uznaniowych nad obciążeniowymi. W systemie ELIXIR początkowo 100%, a od 1998 r. ponad 99% ogółu zleceń realizowanych jest przy zastosowaniu polecenia przelewu.

Tabela 2 Obroty (kwoty w PLZ z okresu przed denominacją złotego zostały przeliczone na PLN)

	04.93	12.93	04.94	12.94	12.95	12.96	12.97	12.98	12.99	12.00	12.01	12.02
Obroty razem	15,6	35,1	33,5	57,2	72,6	99,4	146,2	199,9	295,0	360,4	401,0	387,3
mld zł												
SYBIR	15,6	35,1	33,5	56,0	67,0	83,4	93,4	72,1	57,3	35,2	21,6	12,7
ELIXIR			0,01	1,2	5,5	15,9	52,9	127,7	237,8	325,3	379,4	374,6
Obroty												
obciążeniowe	314	1 059	976	1 457	1 888	1 458	1 638	1 596,8	1 852,4	2 086,5	2 235,3	3 866,3
mln zł												
SYBIR	314	1 059	976	1 457	1 888	1 458	1 638	1 588,5	1 777,5	1 879,3	1 906,2	3 432,2
ELIXIR								8,3	74,9	207,2	329,1	434,1
Sesja poranna								0,0	0,0	0,4	10,9	4,7
Sesja popołudniowa								0,1	10,4	4,7	16,0	4,3
Sesja wieczorna								8,2	64,6	202,2	302,3	425,1
Obroty uznaniowe mln zł												
ELIXIR			13	1 196	5 541	15 924	52 881	127 737	237 683	325 057	379 024	374 161
Sesja poranna			2	580	2 786	7 348	19 987	36 595	49 676	65 816	73 918	86 484
Sesja popołudniowa					1 377	5 941	27 187	72 540	158 420	230 452	269 569	252 505
Sesja wieczorna			11	616	1 378	2 635	5 707	18 602	29 586	28 789	35 537	35 172

Tabela 3 Instrumenty płatnicze

	04.93	12.93	04.94	12.94	12.95	12.96	12.97	12.98	12.99	12.00	12.01	12.02
SYBIR												
Przesyłki												
rozliczeniowe, mln	1,0	1,7	1,8	2,8	2,9	3,6	4,4	4,5	4,1	2,7	1,6	0,7
Szacunkowa liczba												
dok. w 1 przesyłce	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	4,4	4,4	4,4	4,4	6,27	8,29	11,74
Szacunkowa liczba												
dokumentów, mln		4,37	4,44	6,9	7,2	15,9	19,4	19,7	18,1	16,9	13,4	8,8
Szacunkowy udział												
dokumentów												
standardowych											28%	40%
Średnia kwota przesyłki,												
tys. zł	15,6	20,1	18,9	20,2	23,2	23,1	21,2	16,1	13,9	13,0	13,4	17,1
Średnia kwota												
dokumentu, tys. zł	6,3	8,0	7,6	8,1	9,3	5,2	4,8	3,7	3,2	2,1	1,6	1,5
ELIXIR												
Komunikaty, mln												
			0,0023	0,11	0,36	0,8	1,8	5,5	14,7	19,4	27,7	38,9
Sesja poranna												
			0,0004	0,06	0,17	0,4	0,8	1,6	7,4	9,9	13,9	21,2
Sesja popołudniowa												
					0,10	0,2	0,7	2,5	4,2	5,9	8,7	11,1
Sesja wieczorna												
			0,0019	0,05	0,09	0,2	0,3	1,4	3,1	3,6	5,1	6,6
w tym: przelewy												
			0,0023	0,11	0,36	0,8	1,8	5,5	14,7	19,3	27,5	38,6
w tym: ZUS												
									4,49	4,23	4,15	4,10
US												
												0,29
Polecenia zapłaty, tys.												
- prezentowane												
								1,17	5,8	31,5	127,0	264,6
- odmowy												
								0,15	1,0	6,0	19,8	42,8
- odwołania												
								0,01	0,01	0,25	0,57	0,84
Czeki, tys.												
- prezentowane												
											63,3	28,7
- zwroty												
											bd	0,027
Średnia kwota przelewu, tys. zł												
			5,8	11,4	15,3	19,9	30,2	23,4	16,2	16,8	13,8	9,7
Średnia kwota zlecenia obciążeniowego, tys. zł												
								7,1	12,9	6,6	1,7	1,5

Polecenie przelewu na rzecz ZUS (ZUS)

Reforma systemu ubezpieczeń społecznych oznaczała m.in. narzucenie na banki obowiązku kierowania zleceń ze składkami, płaconymi na rzecz ZUS, do systemu ELIXIR. Przymus ten wywołał w tamtym czasie wiele obaw, jednak okazał się błogosławiony w skutkach i akurat ten aspekt reformy został zrealizowany pomyślnie. Specyficzne cechy zleceń na rzecz ZUS spowodowały konieczność ich odróżnienia od pozostałych poleceń przelewu i w rezultacie od stycznia 1999 r. w statystykach KIR pojawił się nowy instrument płatniczy, występujący tylko w systemie ELIXIR. Liczba tych zleceń waha się nieznacznie na poziomie około 4 mln miesięcznie.

Polecenie przelewu na rzecz organu podatkowego (US)

Polecenie przelewu na rzecz organu podatkowego pojawiło się jako odrębny instrument w systemie ELIXIR w lipcu 2002 r. Od stycznia 2003 r. powinien być on stosowany powszechnie w rozliczeniach podatków przez płatników, ponieważ niedawna nowelizacja ordynacji podatkowej narzuciła na banki obowiązek wykorzystania w tych rozliczeniach trybu elektronicznego. Instrument ten pojawił się dość późno w stosunku do polecenia przelewu ZUS. Wynika to - jak się wydaje - z faktu, że rozproszenie urzędów skarbowych, czyli odbiorców tych zleceń, znacznie skomplikowało zadanie informacyjnej obsługi całego procesu po stronie odbiorców i obsługującego ich banku.

Polecenie zapłaty (PZ)

Polecenie zapłaty wprowadzone zostało, po długich przygotowaniach, w czerwcu 1998 r., wyłącznie w systemie ELIXIR, jako pierwszy instrument obciążeniowy w tym systemie. Polecenie zapłaty nie jest od razu kierowane do rozliczenia, lecz przechowuje się je w systemie w oczekiwaniu na reakcję, jawną albo domyślną, banku dłużnika. Bank dłużnika może odmówić akceptacji polecenia zapłaty, natomiast dłużnik może odwołać rozliczone już zlecenie przed upływem pewnego czasu.

Polecenie zapłaty stosowane jest w rozliczeniach między bankami, które podpisały odpowiednie porozumienie. Krąg uczestników tego porozumienia rośnie dość wolno i osiągnął po około 5 latach (1998-2002) poziom 82% banków i 74% oddziałów, w stosunku do uczestnictwa w systemie ELIXIR.

Od momentu uruchomienia liczba poleceń zapłaty szybko rosła, jednak ich poziom (0,7% ogółu zleceń w systemie ELIXIR) jest nieznaczny.

Od początku funkcjonowania polecenia zapłaty udział odmów w ogólnej liczbie prezentowanych poleceń zapłaty utrzymuje się na poziomie kilkunastu procent, ostatnio powyżej 16%. Oznacza to, że dość często polecenie zapłaty nie jest realizowane przez bank dłużnika. Powodem może być np. brak środków na rachunku dłużnika albo mylnie podany numer rachunku dłużnika. Winą za ten stan rzeczy można zapewne obciążyć wszystkie uczestniczące w tym procesie strony, tj. dłużnika, wierzyciela i ich banki, ale bez znaczącej poprawy tego wskaźnika trudno oczekiwać większego upowszechnienia polecenia zapłaty. Na tym tle udział odwołań zrealizowanego polecenia zapłaty przez dłużnika, utrzymujący się ostatnio na poziomie około 0,5% ogólnej liczby poleceń zapłaty, wydaje się mieć mniejsze znaczenie dla rozwoju tego instrumentu.

Czek wystawiony na rachunek ROR (CZ)

Czek jako instrument w systemie ELIXIR pojawił się w styczniu 2001 r., umożliwiając rozliczenia z tytułu czeków wystawionych przez posiadaczy rachunków ROR. Czek jest od razu kierowany do rozliczenia, natomiast może zostać zwrócony w ramach reklamacji po rozliczeniu. Czeków ROR jest mało, coraz mniej i zapewne niebawem zanikną całkowicie.

Czek stosowany jest w rozliczeniach między bankami, które podpisały odpowiednie porozumienie. Możliwość rozliczania czeków w systemie ELIXIR została wprowadzona do tego porozumienia dość późno, bardziej w ramach przeglądu spraw związanych z planowanym zakończeniem eksploatacji systemu SYBIR niż jako samodzielne przedsięwzięcie umożliwiające bankom szybsze odzyskanie wypłaconych już kwot. Zapewne mała skala tego obrotu, przy sprawnym rozli-

czaniu czeków w systemie SYBIR, nie przyciągała uwagi banków jako problem do rozwiązania. Jednakże odpowiedni mechanizm istniał w systemie ELIXIR od samego początku funkcjonowania tego systemu. Skądinąd warto wspomnieć, że mechanizm wykorzystany dla czeków ROR został stworzony w systemie ELIXIR z myślą o poleceniu zapłaty, natomiast ten wykorzystany ostatecznie przy poleceniu zapłaty - z myślą o czeku.

Cykl rozliczenia**Liczba i godziny sesji**

W systemie SYBIR liczba sesji i ich godziny wynikały z warunków narzuconych potrzebą transportowania dokumentów papierowych, w połączeniu z koniecznością zarezerwowania pewnego czasu na ewentualną odmowę realizacji otrzymanych dokumentów obciążeniowych (sesja uznaniowa: 10.30 - 11.00, sesja obciążeniowa: 19.00 - 19.30). Dokumenty papierowe w przesyłkach systemu SYBIR dostarczane są przez oddziały banków - do KIR do godz. 18.00 dnia poprzedzającego sesję rozliczeniową, natomiast przez KIR do oddziałów banków po zakończeniu sesji uznaniowej. Tym samym cykl rozliczenia w systemie SYBIR, liczony między momentem dostarczenia danych do KIR a zakończeniem sesji, trwał wtedy w normalnych warunkach minimalnie 17 godzin (dla dokumentów uznaniowych), a maksymalnie 25,5 godziny (dla dokumentów obciążeniowych). Przyspieszenie sesji obciążeniowej o dwie godziny (17.00 - 17.30), dokonane we wrześniu 2000 r. w celu dopasowania terminów rozliczeń KIR do godzin funkcjonowania systemu SORBNET w NBP, skróciło maksymalny cykl do 23,5 godziny.

W systemie ELIXIR przyjęto godziny sesji obowiązujące dla systemu SYBIR jako naturalne rozwiązanie dla sesji porannej i wieczornej, tym bardziej że dane do systemu były początkowo dostarczane tylko na dyskietkach, razem z przesyłkami SYBIR. W krótkim jednak czasie w systemie ELIXIR została uruchomiona kolejna sesja (popołudniowa: 14.30 - 15.00). Przyjmowanie zleceń banków rozpoczyna się o godz. 19.00 poprzedniego dnia dla sesji porannej, o godz. 11 dla sesji popołudniowej, o godz. 15.00 dla sesji wieczornej i kończy się na godzinę przed rozpoczęciem sesji, a dostarczanie zleceń do banków następuje po zakończeniu sesji. Cykl rozliczenia w systemie ELIXIR trwa więc, w normalnych warunkach, minimalnie 1,5 godziny, a maksymalnie od 3,5 do 16 godzin, zależnie od sesji.

Sesja popołudniowa szybko zyskiwała na znaczeniu, kosztem obu pozostałych, ale głównie sesji wieczornej. W grudniu 2002 r. na sesji popołudniowej przetwarzano ponad 2/3 dziennych obrotów uznaniowych systemu ELIXIR. Sesja wieczorna reprezentuje najmniejszy udział w obrotach, ostatnio ustabilizowa-

ny na poziomie około 9%. Na obniżenie jej znaczenia wpłynęło zapewne przyspieszenie terminu przeprowadzenia tej sesji na 17.00 - 17.30, o czym była mowa wyżej. Jednak rozkład obrotów między sesje systemu ELIXIR wydaje się bardziej odzwierciedlać rytm pracy, przyjęty w bankach dla obsługi klientów, czyli godziny otwarcia placówek, czy dzielenie zleceń klientów na kierowane do rozliczeń międzybankowych w dniu bieżącym i następnym.

Osiągnięty układ liczby i godzin sesji wydaje się dość stabilny, na co wskazała także ankieta przeprowadzona na przełomie 2002 i 2003 r. przez KIR. Postulaty zmiany liczby i godzin sesji zgłaszane były przez mniejszość respondentów, ponadto nie były one jednolite. Można jednak sądzić, że banki nie w pełni przemyślały jeszcze konsekwencje uzyskania większej swobody w kształtowaniu tych cech systemu ELIXIR, która pojawi się po usunięciu ograniczeń wynikających z godzin sesji rozliczeniowych SYBIR.

Przetwarzanie standardowe i specjalne

Ogólna zasada, że zlecenia przyjęte przez KIR kierowane są do rozliczenia na najbliższej sesji, właściwej dla danego systemu, podlega w systemie ELIXIR dwóm wyjątkom.

Polecenia przelewu, tzw. masowe, dostarczane są do KIR w ciągu dnia, przetwarzane nocą i kierowane do rozliczeń na sesję poranną dnia następnego. Tryb ten został wprowadzony na początku 1999 r. w ramach przygotowań do obsługi zreformowanego systemu ubezpieczeń społecznych i jak dotąd polecenia przelewu ZUS pozostają jedynym przykładem jego zastosowania. Jednak przesłanki takiego postępowania (znaczne natężenie strumienia zleceń o jednorodnym charakterze w pewnych terminach, przy jego zaniku w innych, co skłania do szukania rezerw w infrastrukturze obsługującej te zlecenia zamiast rozbudowywania jej do maksymalnie potrzebnego poziomu) występują także w innych sytuacjach (świadczenia społeczne wypłacane przez ZUS i KRUS, wynagrodzenia, opłaty na rzecz przedsiębiorstw użyteczności publicznej itp.). Nie prowadzi to do rozszerzenia palety zleceń objętych trybem przetwarzania masowego, który premiuje banki niższymi opłatami pobieranymi przez KIR. Świadczy to po części o niedostatecznym rozwoju aplikacji informatycznych u klientów banków (gdym zlecenia te były generowane w odpowiedni sposób, banki mogłyby je sprawniej przesyłać do KIR), ale także o małej aktywności banków w odpowiednim kształtowaniu tych aplikacji.

Drugim wyjątkiem jest przetwarzanie poleceń zapłaty, które przyjmowane są przez system ELIXIR w strumieniu zleceń kierowanych na sesję poranną, natomiast kierowane są do rozliczenia w sesji wieczornej. Postępowanie to jest widoczne w rozkładzie obrotów

obciążeniowych w systemie ELIXIR między poszczególnymi sesjami. Przesunięcie między otrzymaniem polecenia zapłaty przez system ELIXIR a jego rozliczeniem jest immanentną cechą polecenia zapłaty jako instrumentu obciążenia warunkowego. Przypisanie tych działań do określonych sesji systemu ELIXIR nie wynika natomiast z uwarunkowań samego systemu, lecz odzwierciedla zapewne organizację pracy w bankach. Można domniemywać, że obsługa polecenia zapłaty w banku dłużnika dokonywana jest w dużym stopniu ręcznie, a nie poprzez automatyczne procedury w aplikacjach informatycznych, co wymaga narzucenia bardziej sztywnych warunków przetwarzania. Może to być jednym z hamulców upowszechniania polecenia zapłaty.

Infrastruktura

Przesyłanie danych

Sieć transportu jest podstawą funkcjonowania systemu SYBIR, a jej węzłami jest 17 Bankowych Regionalnych Izb Rozliczeniowych (BRIR), jak nazwano terenowe placówki KIR. Do każdego uczestnika bezpośredniego dociera każdego dnia kurier z obsługującej go BRIR, który dostarcza przesyłki rozliczone w dniu bieżącym i odbiera przesyłki do rozliczenia w dniu następnym.

Ta sama sieć umożliwiła start systemu ELIXIR, dostarczając dyskietki ze zleceniami z oddziałów banków do BRIR i z BRIR do oddziałów banków. Z czasem transmisja danych wyparła nośniki magnetyczne jako sposób na dostarczanie danych do systemu ELIXIR: od 100% uczestników dostarczających dane na dyskietkach przy starcie systemu, do ok. 1% obecnie. Warto odnotować, że w sieci telekomunikacyjnej systemu ELIXIR dominuje protokół IP i do tego rozwiązania zmierzają obecnie uczestnicy SWIFT.

Z drugiej strony transmisja danych była także krytycznym elementem systemu SYBIR. Dane z BRIR do Centrali KIR, niezbędne do przeprowadzenia rozliczenia, a następnie wyniki rozliczenia do NBP i central banków przesyłane były od początku siecią telekomunikacyjną.

Ochrona danych

Wymóg ochrony danych przekazywanych w systemach rozliczeniowych Izby spowodował, że już w momencie uruchomienia systemu SYBIR zastosowano tabele kodów analogiczne do telegraficznych i klucze sprzętowe HASP przy komputerach w centralach banków, do których kierowane były z Izby pliki z wynikami rozliczeń. W systemie ELIXIR natomiast od samego początku zastosowano podpis elektroniczny i moduły kryptograficzne do ochrony komunikatów wymienianych między Izbą a oddziałami banków. W ciągu 1996 r. kody i

klucze zostały zastąpione w ochronie plików z wynikami rozliczeń przez środki techniczne wykorzystywane w systemie ELIXIR, a jednocześnie funkcje ochrony wzmocniono o szyfrowanie. Warto dodać, że te same środki zastosowano przy świadczeniu przez KIR innych usług dla banków, np. przy przekazywaniu plików powstałych z konwersji dokumentów papierowych na postać elektroniczną (tzw. usługi IMBIR i eMIR).

W okresie 2001 - 2002 wymienione zostały urządzenia kryptograficzne w oddziałach i centralach banków, którym Izba świadczy usługi. W 40% instalacji są to moduły kryptograficzne, a w 60% - mikroprocesorowe karty kryptograficzne. Wprowadzone urządzenia mogą ubiegać się o status bezpiecznych urządzeń do składania podpisów elektronicznych w myśl ustawy o podpisie elektronicznym. Tym samym w bankach pojawiły się możliwości szerszego zastosowania podpisu elektronicznego, także w jego wyższej formie, równoważnej podpisowi odręcznemu.

Krytyczne elementy danych

Identyfikatory (STP, czyli Straight-Through-Processing)

W danych przetwarzanych elektronicznie przez system SYBIR, czy system ELIXIR szczególne znaczenie mają elementy danych identyfikujące strony rozliczenia międzybankowego, tj. banki, ale i poszczególne placówki banków, z uwagi na dość złożoną mozaikę uprawnień związanych z uczestnictwem w tych systemach. Podstawową informacją jest numer placówki, którą może być filia, oddział, departament centrali banku, czy cała centrala, nadawany przez NBP. Z tego względu KIR posługuje się listami placówek utworzonymi wg ich numerów, które przekazywane są do wszystkich uczestników rozliczeń, a od pewnego czasu udostępniane publicznie w witrynie internetowej KIR (www.kir.com.pl). Szczególna rola numeru placówki spowodowała, że znaczącym wydarzeniem było wprowadzenie przez NBP od 1 stycznia 1997 r. nowej numeracji placówek bankowych. Nowe numery, o stałej, ośmiocyfrowej długości, były dłuższe od poprzednich, które liczyły od 4 do 6 cyfr, jednak rezerwy przewidziane w systemie ELIXIR umożliwiły płynne przejście na nową numerację, bez dokonywania zmian w strukturach danych.

Dla banków podobne znaczenie ma identyfikacja na poziomie klienta - odbiorcy zlecenia płatniczego, czyli numer rachunku bankowego, którego jedną z części jest numer placówki bankowej. Banki stosują rozmaite systemy numeracji, przy braku w nich, na ogół, mechanizmów kontroli, powodowała i nadal powoduje, że wiarygodność numeru rachunku otrzymanego w komunikacji ELIXIR była niewystarczająca i dla właściwej identyfikacji rachunku do zaksięgowania opera-

cji konieczne było sięganie do innych danych (nazwa, adres, tytuł płatności). Działania takie muszą być prowadzone przez ludzi, choć niekoniecznie przez pracowników banków (KIR oferuje usługę w tym zakresie pod nazwą ZEFIR).

Po paru jednostkowych próbach, które nie znalazły odzewu wśród innych banków, sytuacja zmieniła się dzięki przyjęciu w ramach Związku Banków Polskich w 2000 r. nowego sposobu numeracji rachunków bankowych, nazywanego NRB. Jest on zgodny z międzynarodowym standardem IBAN. Formalnie NRB został wprowadzony zarządzeniem Prezesa NBP z maja 2002 r., które określiło ponadto, że do 31 grudnia 2003 r. banki powinny nadać numery zgodne z NRB, natomiast dotychczasowe numery mają przestać być stosowane od 1 lipca 2004 r. Stan osiągnięty na koniec 2002 r., tj. wprowadzenie numeracji NRB w 15,1% oddziałów uczestniczących w systemie ELIXIR, wskazuje na słabe zaawansowanie tego procesu. Ponadto, o ile w systemie ELIXIR numery rachunków są już obecnie weryfikowane pod względem zgodności z NRB w zakresie wynikającym z dobrowolnej deklaracji banków, o tyle nadal trwa dyskusja na temat konsekwencji, które miałyby wynikać ze stwierdzenia, że dany numer, choć powinien, nie jest zgodny z NRB.

Z kolei na poziomie klienta - odbiorcy zlecenia płatniczego duże znaczenie ma identyfikacja nadawcy tego zlecenia, a nawet pojedynczego zlecenia. Przy masowych płatnościach, dla których możliwość zastosowania automatycznego przetwarzania, czyli szybkość i wiarygodność, jest szczególnie istotna, numer rachunku bankowego nadawcy nie ma większego znaczenia. Pod tym względem oferta banków dla klientów jest rozproszona i niespójna. Prowadzone są dyskusje na temat odpowiedniego zapisu danych w polu „tytuł płatności”, wprowadzane są rozwiązania wykorzystujące numer rachunku beneficjenta. Brakuje jest jednak rozstrzygnięć umożliwiających szersze wykorzystanie systemu ELIXIR do zaspokojenia potrzeb klientów banków.

Kwota

Podstawowym zadaniem systemu rozliczeń międzybankowych jest poprawne operowanie kwotami zleceń, ale doświadczenie denominacji złotego na przełomie 1994 i 1995 r. wskazało, że miano tych kwot jest dla takiego systemu sprawą całkowicie obojętną. Ta cecha, w przypadku systemu ELIXIR, stała się podstawą koncepcji stworzenia mutacji tego systemu dla waluty euro (tzw. EuroELIXIR), która miałaby służyć krajowym rozliczeniom w euro. Koncepcja ta upadła wobec niemożności uzgodnienia agenta rozrachunkowego, który odpowiadałby wszystkim zainteresowanym bankom, jednak dokumentuje ona neutralność systemu ELIXIR wobec zastąpienia złotego przez euro po ewentualnym wejściu Polski do Unii Gospodarczej i Walutowej.

Standardowe formularze

Elektronizacja rozliczeń międzybankowych, której zwieńczeniem ma być zaprzestanie rozliczeń za pośrednictwem systemu SYBIR, nie oznacza wyeliminowania dokumentów papierowych z relacji bank - KIR. Także działania banków na rzecz upowszechnienia produktów bankowości elektronicznej czy instrumentów płatniczych minimalizujących dokumenty papierowe (np. polecenie zapłaty) nie powstrzymają strumienia dokumentów papierowych napływającego do banków, choć będą go ograniczać. Z tego względu ważne są starania o wprowadzenie formularzy usprawniających przetwarzanie dokumentów papierowych na postać elektroniczną. Długoletnie prace w tym zakresie prowadzone w ramach ZBP znalazły wyraz w instrukcji z 1997 r. i zostały uwieńczone w 2001 r. ustanowieniem normy krajowej; ich efekty są już widoczne w praktyce. Formularze zgodne z normą wprowadzane są na mocy rozporządzeń władz państwowych (np. ZUS, US), a także udostępniane przez banki. Jednak stopień upowszechnienia formularzy standardowych, oszacowany na podstawie informacji zgromadzonych w KIR w trakcie przetwarzania dokumentów papierowych w elektroniczne, nie jest zbyt wysoki (40% na koniec 2002 r.). Nie została także rozwiązana kwestia umieszczania w formularzu standardowym zapisów przy użyciu kodów kreskowych, które skądinąd stanowią podstawę wpro-

wadzenia przez banki innowacyjnych metod obsługi płatności masowych w placówkach handlowych.

W prezentacji systemu rozliczeń międzybankowych należy wspomnieć też o zdarzeniach, które nie pozostawiły, na szczęście, śladu w danych statystycznych. Dotyczy to przede wszystkim przełomu „milenijnego” 1999/2000. Sprawne pokonanie tego progu świadczy o jakości systemu.

Podsumowanie

System rozliczeń międzybankowych w Polsce, z punktu widzenia KIR, jest systemem o wysokiej jakości w sensie zasięgu oddziaływania, szybkości funkcjonowania i zdolności do zaspokajania potrzeb użytkowników, a także nowoczesnym w sensie zastosowanych technologii (telekomunikacja, podpis elektroniczny) i gamy obsługiwanych instrumentów płatniczych.

Jednocześnie wykorzystanie potencjału tego systemu przez banki, czy to pod względem zakresu, czy tempa, jest niewystarczające i w zbyt dużym stopniu wymuszane było czynnikami zewnętrznymi. Wydaje się także, że w sprawach związanych z rozliczeniami międzybankowymi czy szerzej: z systemem płatniczym, współpraca banków nie osiąga odpowiedniej intensywności, choć przecież łatwo tu znaleźć przykłady korzyści, które taka współpraca przynosi.

Tabela 4 *Kalendarz kluczowych momentów*

5.04.1993	Uruchomienie systemu SYBIR
18.04.1994	Uruchomienie systemu ELIXIR
30.06.1994	Zamknięcie systemu rozliczeń za pośrednictwem oddziałów NBP
1.11.1994	Uruchomienie telekomunikacyjnego dostępu do systemu ELIXIR
1994/1995	Denominacja złotego
1.09.1995	Uruchomienie sesji popołudniowej w systemie ELIXIR
15.09.1996	Uruchomienie rozliczeń międzyoddziałowych w systemie ELIXIR
1.01.1997	Zmiana numeracji banków i oddziałów banków przez NBP
1.06.1998	Uruchomienie polecenia zapłaty w systemie ELIXIR
1.07.1998	Obligatoryjne uczestniczenie w systemie ELIXIR dla uczestników systemu SYBIR
1.02.1999	Uruchomienie komunikatów ZUS w systemie ELIXIR
1999 / 2000	Przełom „milenijny”
1.09.2000	Przyspieszenie terminu sesji wieczornej w systemie ELIXIR
1.01.2001	Uruchomienie czeków ROR w systemie ELIXIR
1.02.2001	Uruchomienie numeracji rachunków bankowych zgodnej z NRB
1.01.2002	Możliwość wycofania oddziału z systemu SYBIR, o ile przynajmniej jedna jednostka uczestnika pozostaje w systemie SYBIR
1.07.2002	Uruchomienie komunikatów dla US w systemie ELIXIR
1.01.2003	Obligatoryjne kierowanie poleceń przelewu powyżej 1 mln zł do systemu SORBNET
1.07.2003	Możliwość wyjścia banku z systemu SYBIR
30.06.2004	Zaprzestanie rozliczeń za pośrednictwem systemu SYBIR
30.06.2004	Zaprzestanie stosowania numerów rachunków bankowych niezgodnych z NRB